NOTE PRIVIND ARTA ŞI TEHNICA TRADUCERII LITERARE ÎN CONCEPŢIA COŞERIANĂ

Ion DUMBRĂVEANU
Universitatea de Stat din Moldova

The present article reflects the fundamental theses connected with text linguistics and translation techniques which are derived from the main postulates formulated by Eugeniu Coşeriu through the triad: signification > designation > sense.

On the basis of this theory some samples of the literary translation of Miguel Cervantes's novel "Don Quijote" into Romanian were analyzed and specified.

Key words: *signification, designation, sense, translation, linguistic competence, text linguistics***.**

Dans le présent article on met en discussion les thèses fondamentales premièrement de la linguistique textuelle et puis celles des techniques de la traduction dérivant des principaux postulats d'Eugeniu Coşeriu vus par le prisme de la triade signification > désignation > sens.

À la base de cette théorie, on analyse et on concrétise quelques échantillons de traduction littéraire du roman « Don Quijote » de Miguel de Cervantès en roumain.

Mots-clés: *signification, désignation, sens, traduction, compétence linguistique, linguistique du texte.*

În prezentul articol vom analiza unele teze fundamentale expuse de marele lingvist al contemporaneităţii, Eugen Coşeriu, în conferinţele şi prelegerile sale ţinute la Chişinău şi Iaşi în anii 1992-1993, şi anume cele dedicate competenţei lingvistice, teze care ţin, totodată, de teoria şi practica traducerii.

În problemele ce ţin de competenţa lingvistică, adică *el saber lingüístico,* tradus din spaniolă în română anume aşa – *competenţă lingvistică,* concept care, în opinia savantului, ţine mai întâi de cunoaşterea limbii ca entitate ontică, iar această cunoaştere, la rândul ei, devine posibilă numai şi numai prin cunoaşterea lucrurilor (obiectelor, inclusiv a celor imaginare). Aceasta din urmă (cunoaşterea lucrărilor) se află în strictă corelaţie cu facultatea limbii de a le desemna. „În fiecare limbă – subliniază ilustrul lingvist – desemnarea este organizată după anumite norme şi prezintă o anumită structură". Or, organizarea posibilităţilor de desemnare diferă de la o limbă la alta, şi această delimitare este desemnată de către savant prin termenul *semnificaţie* pe care o găsim numai în limbi, adică, la acest nivel al limbii – sistem. Semnificaţia, prin sine înseşi, însă, nu poate fi suficientă pentru aceea ce se spune sau se afirmă într-un text sau discurs. De exemplu, *Bună dimineaţa!* poate fi o formulă de salutare, *Bon matin*, însă, nu este o formulă de salutare. Acest conţinut poate fi depistat doar din respectivul context care şi este *sensul* propriu-zis (adică, în acest caz cel de formulă de salutare). Or, anume aflarea (depistarea) sensului capătă o importanţă şi este o condiţie *sine qua non* în teoria şi practica traducerii. Eugeniu Coşeriu aminteşte că deja Sf. Ieronim, autorul traducerii în latină a Bibliei, cunoscută şi sub numele de „Vulgata" sau „Itala", sublinia că în traducere s-a condus de principiul de a traduce sensul şi nu cuvintele. Coşeriu susţine teza conform căreia nu există limbaj care să nu fie limbă, aşa cum nu există vorbire care să nu fie vorbire într-o limbă. Or, însuşi conţinutul oricărui act de vorbire sau discurs are un *sens* şi acest conţinut este ceea ce în realitate se interpretează. Când

interpretăm texte literare, nu interpretăm, în realitate, semnificaţia, adică, ce spune limba, ci considerăm că *desemnarea* şi *semnificaţia* constituie împreună un *semn* cu un conţinut de ordin superior pe care îl calificăm drept *sens*. Anume de aceea scopul oricărei interpretări este tocmai acela de a revela sensul, eventual, şi multiplicitatea sensurilor. Totodată, trebuie să înţelegem că tot ce se întâmplă într-un text, toate personajele care apar în acesta au un sens anume. Am putea înţelege tot ce se spune într-un text literar ca semn, adică desemnarea şi semnificaţia fără însă să înţelegem nimic din sensul textului respectiv.

În această ordine de idei, un accent aparte marele savant pune pe lingvistica desemnării, care ulterior a evoluat şi s-a dezvoltat în lingvistica textului. Aceste probleme de lingvistică a desemnării (a vorbirii) au fost fundamentate şi desemnate de către savant în lucrarea sa „*Determinación y entorno. Dos problemas de una lingüística del hablar*" publicată în 1999 în Germania. Or, anume, cum mărturiseşte însuşi savantul, în acest studiu pentru prima dată în lingvistica recentă se propune şi o lingvistică a textului. Tocmai în această lucrare, locul lingvisticii textului a fost determinat şi motivat prin sens, ca lingvistică a *sensului*. Distincţia, mai exact spus, distincţiile pe care le face marele savant sunt importante, în opinia Domniei sale, şi pentru activitatea vorbitorului, adică nu numai în plan gnostic (epistemic), căci şi vorbitorul, la rândul său operează cu texte şi cu mai multe limbi, mai cu seamă atunci când este vorba de activitatea de traducere. De regulă, la acest nivel, la nivelul traducerii, se operează cu semnificaţii, care nu se traduc, acestea fiind doar instrumentele traducerii. Traducerea la acest nivel se reduce, în fond, la explicarea unei semnificaţii în altă limbă, ceea ce, de fapt, găsim în dicţionar. Or, traducerea nu este un dicţionar; aceasta, traducerea, întrebuinţează semnificaţiile pentru a reda o anumită desemnare şi un anumit sens, adică, sensul dintr-un text. Privitor la desemnare, constatăm că putem avea o semnificaţie [1] într-o limbă şi o semnificaţie [2] în cealaltă limbă. Or, nu se trece în mod direct de la semnificaţie la semnificaţie, ci trebuie să trecem prin desemnare, ca să vedem ceea ce desemnează, în respectivul text, prima semnificaţie şi cărei semnificaţii îi corespunde în cealaltă limbă, conform schemei coşeriene:

Semnificaţie [1] Semnificaţie [2]

Desemnare

Traducere:

Sens

În cazul când nu putem descoperi desemnarea, trebuie să hotărâm în mod arbitrar care este aceasta, căci, din nou ne avertizează autorul schemei, nu putem traduce semnificaţia ca atare. Dacă într-un text românesc găsim scara şi nu ştim ce tip de scară este, adică ce tip de obiect desemnează, nu putem traduce. Şi, atunci, zice autorul, trebuie să hotărâm în mod arbitrar, ori că e o scară verticală , ori că este o scară oblică, ca să traducem, de exemplu, în germană sau în franceză, fiindcă în germană şi în franceză sunt noţiuni cu totul diferite şi, totodată, şi conţinuturi cu totul diferite. Şi dacă nu putem identifica desemnarea, nu putem traduce, fiindcă totul trebuie să treacă prin desemnare. În fond, orice traducere este, în primul rând o operaţie semasiologică; mai întâi explicarea realităţii desemnate şi apoi o operaţie onomasiologică – adică cum se numeşte acest lucru în cealaltă limbă. De exemplu, micul dejun în italiană se numeşte *(prima) colazione*, în spaniolă *desayuno*, în

portugheza din Portugalia *pequeno almoço* („*micul prânz*") şi în cea din Brazilia *o café da manhá* (adică, cafeaua de dimineaţă). În toate cazurile şi în toate situaţiile trebuie să explicăm sensul, fiindcă aceleaşi semnificaţii şi aceleaşi desemnări ar putea avea sensuri cu totul diferite şi, deci, trebuie să vedem care este *sensul*, ca să ne dăm seama dacă nu cumva în cealaltă limbă trebuie să întrebuinţăm altceva, adică, să recurgem la o altă desemnare. „În traducere, - conchide E. Coşeriu, - ca şi în învăţarea limbilor, trebuie să ştim care sunt posibilităţile de desemnare şi care sunt normele textuale din acea comunitate […] să ştim, de pildă, şi despre ce vorbesc englezii şi cum vorbesc în anumite situaţii pentru a ne putea identifica cu ei".

În continuare, ţinem să prezentăm şi să analizăm câteva mostre de traducere literară a romanului *DonQuijote* al lui Cervantes, în limba română, reieşind din tezele coşeriene expuse supra. Mai sus am invocat opiniile lui E. Coşeriu, conform cărora semnificaţiile nu se traduc în mod direct, ci totul se trece prin desemnare, ca să vedem ceea ce desemnează într-un anumit text semnificaţiile respective, ca, finalmente, să depistăm sensul. Or, în această ordine de idei, un interes aparte prezintă traducerea textelor în care figurează cuvinte polisemantice, în care traducătorul trebuie să aleagă din complexitatea structurii semantice a respectivelor lexeme anume sensul pe care acesta îl are în contextul originalului. Să examinăm o mostră de traducere a sensului cuvântului *edad* din celebrul roman „Don Quijote", traducere, efectuată în ansamblu, cu multă măiestrie de către Sorin Mărculescu şi considerată ca una din cele mai reuşite a acestei capodopere a literaturii spaniole şi universale. „ – Dichosa *edad* (aici şi în continuare sublinierile ne aparţin) y siglos dichosos aquellos a quien los antiguos pusieron nombre de dorados, y no porque en ellos el oro, que en nuestra edad de hierro tanto se estima, se alcanzase en aquella venturosa sin fatiga alguna, sino porque entonces los que en ella vivian ignoraban estas dos palabras de „tuyo" y „mio". Eran en quella santa *edad* todas las cosas comunes…"

„ – Ferice *vârstă* şi ferice veacuri cele cărora anticii le-au numit „de aur", şi nu pentru că-n ele aurul, care-ntr-a noastră, cea de fier, este atât de preţuit, s-ar fi dobândit în acea *vârstă* norocoasă fără nici o osteneală, ci pentru că atunci cei care trăiau în ea ignorau aceste două cuvinte, *al tău* şi *al meu*. În această *vârstă* sfântă, toate lucrările erau în devălmăşie…". Volumul, sau, mai exact, structura semantică a cuvântului *edad* are următoarele sensuri: 1. etate; vârstă; 2. perioadă, epocă, eră, ev; 3. ani, timp, vreme// ~ de bronce/ hierro/oro epoca bronzului/fierului, epoca de aur.

Chiar la o simplă analiză hermeneutică a textului (a originalului) descoperim că sensul lexemului *edad* nu se potriveşte cu cel de *vârstă*, ci mai degrabă cu cel de *epocă*. Or, autorul romanului anume despre aceasta şi vorbeşte în romanul său: despre *epoca* sau *veacurile* fericite *de aur* (*siglos dorados*), şi nicidecum despre *vârsta de fier* sau *de aur*…

Să analizăm şi alte exemple de traducere din acelaşi „Don Quijote". De data aceasta, făcând unele comparaţii şi cu alte traduceri ale romanului.

„En un lugar de la Mancha, de cuyo nombre no quiero acordarme, no ha mucho Tiempo que vivía un hidalgo de los de lanza en astillero, adarga antigua, rocín flaco y galgo corredor. Una olla de algo más que carnero, salpicón las más noches, *duelos y quebrantos* los sábados, lentejas los viermes, algún palomino de añadidura los domingos, consumían las tres partes de su hacienda".

„Într-un sat de prin La Mancha, al cărui nume n-am cum să-l ţin minte, trăia nu de mult un hidalg dintre cei cu lance-n răstel, pavăză veche din piele, gloabă costelivă şi ogar de vânătoare. Rasol, mai mult cu vacă decât oaie, salăţi de răcituri mai mereu seara, *ofuri* şi *stropşiri* sâmbăta, linte vinerea, câte-un porumbel duminică îi înghiţeau trei pătrimi din venituri". (*trad.* Sorin Mărculescu)

„Într-o localitate din La Mancha, al cărui nume nu vreau să mi-l amintesc, trăia nu demult un *cavaler* din acei cu lancea în răstel, cu platoşa ruginită, cu un cal slăbănog în şopron şi un ogar iute de picior în ogradă. Borşul cu carne de vacă şi mai rar cu carne de oaie, care se aducea zilnic la prânz, vinigreta servită aproape în fiecare seară, nişte *ouă cu jumări*, pe care obişnuia să le pună la inimă sâmbăta, lintea făcăluită – vinerea şi friptura de hulubaşi – ca supliment la prânzul de duminică, îi consumau aproape trei sferturi din venit". (*trad.* Nicanor Rusu)

După cum vedem din traducerile efectuate de către Sorin Mărculescu şi Nicanor Rusu, sintagma *duelos y quebrantes* este redată în limba română, respectiv, prin *ofuri şi stropşiri* şi *ouă cu jumări.* Sorin Mărculescu a preferat prima variantă, făcând trimitere la discuţia întreprinsă de către Jose Nevío, S.P. *Duelos y quebrantes los sabados* (în: Anales Cervantinos, t.VI, Madrid, 1957), conform căreia „ofurile" (duelos dolii) denumeau dificultatea restricţiei alimentare, iar „stropşirile" etrau „încălcările" unor dispoziţii, în timp şi în spaţiu. Mâncarea consta în esenţă din „scrob" sau „jumări" de ouă preparate în grăsimea scursă de la prăjirea slăninei fără carne. Or, Nicanor Rusu a ales anume această variantă – *ouă cu jumări* – care nu numai că redă sensul şi esenţa propriu-zisă a respectivului fel de mâncare, ci este şi mai pe înţelesul oricărui cititor, fără ca acesta să intre în meandrele şi istoricul acestui fel de mâncare. De altfel, acelaşi echivalent de *tortilla de huevos* îl găsim şi în *Tesoro de la lengua castellana o española* al lui Covarrubias (1611) şi în *Diccionario de Autoridades* (Academia Regală Spaniolă), precum şi în două versuri dintr-o piesă de Lope de Vega (La serrana de Tormes), în care o ţărancă, fiind întrebată ce duce de vânzare la Salamanca, ar fi răspuns: Perdiez, señor, doce huevos/para *duelos y quebrantos* (= duc ouă, domnule, pentru un scrob (omletă) cu jumări).

„Cuatro días se le pasaron en imaginar que nombre le pondría, porque (según se decía él a sí mismo) no era razón que caballo de caballero tan famoso, y tan bueno el por sí, estuviese sin nombre conocido […] y así, después de muchos nombres que formó, borró y quitó, añadió, deshizo y tornó a hacer en su memoria e imaginación, al fin le vino a llamar Rocinante, nombre a su parecer alto, sonoro y significativo de lo que había sido cuando fue rocín, antes de lo que ahora era, que era antes y primero de todos los rocines del mundo".

„Patru zile îi trebuiră ca să-şi imagineze ce nume să-i pună; deoarece – cum îşi zicea el în sinea lui – calul unui cavaler atât de vestit şi care era şi prin sinea lui – calul unui cavaler atât de vestit şi care era prin sine atât de bun nu era drept să rămână fără nume cunoscut […] şi aşa, după multe nume pe care le ticlui, şterse şi înlătură, adăugă, desfăcu şi refacu în memoria şi-n închipuirea sa, în cele din urmă îi dădu prin cap să-l cheme Ruşinante", nume, după cum i se părea, nobil, sonor şi evocator pentru ceea ce fusese pe când era gloabă, înainte de ceea ce era acum, şi anume fruntea şi cel dintâi printre primele gloabe de pe lume". (Sorin Mărculescu)

„Mai trecură câteva zile în şir tot iscodind ce nume să-i pună că (după cum îşi spunea el însuşi) nu era bine ca un cal al unui cavaler aşa de vestit şi aşa de cumsecade să rămână, la urma urmei, fără un nume cunoscut […] şi astfel, după ce formă mai multe nume, pe care le şterse şi le respinse, adăugând unele prefixe şi

terminaţii, pe care le desfăcu şi refăcu iar de mai multe ori în imaginaţia lui – îi trăsni în sfârşit să-i deie numele de Rocinante, nume după părerea lui, mai măreţ, mai sonor şi mai semnificativ decât oricare alt nume de cal, ce a existat vreodată înainte de cei ce sunt acum şi de cei ce erau cândva pe undeva, nume, ce-l făcea să devină primul cal de cavalerie din lume. (*trad*. de Nicanor Rusu)

Traducerea sau, mai exact, redarea sensului desemnării cu un anumit nume al calului isteţului cavaler rătăcitor este, în anumit sens, anevoioasă, deoarece în spaniolă Rocinante ar însemna literalmente „înainte", „cândva" gloabă, adică, o „exgloabă" (= Rocín – „gloabă" ante(s) – „înainte", „cândva"). De aceea, credem nu era cazul să se inventeze acest nume Ruşinante, care este puţin sugestiv pentru cititorul de limbă română, dat fiind că însuşi autorul romanului a ţinut să explice cu lux de amănunte şi în mod persiflant semnificaţia numelui pe care l-a creat pentru denumirea acestei gloabe care era numai piele şi oase (asemenea calului lui Gonela – *tantum pellis et ossa fuit*) şi ca atare fusese şi mai înainte. Or, credem N. Rusu, de aceea a şi lăsat fără traducere acest nume de *Rocinante* care şi aşa era limpede de ce calul a fost „botezat" anume astfel de către geniul cervantin.

„Primeramente, oh, hijo! has de temer a Dios; porque en el temerlo està la sabiduría, y siendo sabio no podrás erras en nada."

„Lo segundo, has de poner los ojos en quien eros, procurando conocerte a ti mismo, que es el más difícil conocimiento que puede imaginarse. Del conocerte saldrá el no hincharte como la rana que quiso igualarse con el buey; que şi esto haces, *vendrá a ser feos pies de la rueda de tu locura* (subl. n.) la consideración de haber guardado puercos en tu tierra".

„În primul rând, o, fiule, trebuie să ştii de frica lui Dumnezeu, pentru că în frica de El stă înţelepciunea şi, înţelept fiind, nu vei putea face nici-o greşeală. În al doilea rând, trebuie să ai mereu sub ochii tăi cine anume eşti, străduindu-te a te cunoaşte pe tine însuţi, adică cea mai dificilă cunoaştere din câte se pot închipui. Cunoaşterea de sine te va face să nu te umfli ca broasca aceea care a vrut să fie cât un bou, căci, dacă faci una ca asta, gândul că ai păzit porcii la tine-n sat îţi va fi ca picioarele urâte la coada rotată a nebuniei tale". (Sorin Mărculescu)

„Mai întâi şi mai întâi să te temi, o fiule, de Dumnezeu, pentru că teama de Dumnezeu înseamnă înţelepciune şi fiind înţelept nu vei greşi niciodată. Al doilea, să nu uiţi să te cunoşti pe tine însuţi, care cunoştinţă este cea mai grea din câte se pot închipui. Cunoscându-te pe tine, te vei feri de-a te umfla ca broasca ceea, care a vrut să fie aşa de mare ca şi boul, iar dacă vei face aşa, să-ţi aminteşti şi de păun care îşi strânge cu sfială coada sa superbă la vederea picioarelor urâte. La fel şi tu îţi vei strânge coada vanităţii tale smintite, amintindu-ţi că în sat la tine ai păscut cândva porcii". (N. Rusu)

Comparând ambele versiuni ale traducerii propoziţiei *vendra a ser feos pies de la rueda de tu locura*, constatăm că spre deosebire de cea a lui S.Mărculescu, care ni s-a părut oarecum opacă şi chiar greu accesibilă perceperii şi decodificării sensului de către un cititor neavizat, versiunea acestei propoziţii în traducerea lui N. Rusu este mai transparentă, deoarece redă pe deplin sensul originalului – cel al contrastului dintre urâţenia picioarelor păunului şi frumuseţea cozii sale desfăşurate. După cum e lesne de observat, N. Rusu a intuit sensul propriu-zis al propoziţiei, că e vorba de coada superbă a păunului pe care şi-o strânge, deîndată ce-şi vede picioarele sale urâte. De altfel, S. Mărculescu, care face în subsolul paginii această explicitare face trimitere şi la un proverb spaniol

care spune: *Mirate los pies, y desharás la rueda* (*Vezi-ţi picioarele şi-ai să-ţi pleoşteşti coada*).

Mai sus am analizat câteva mostre de traducere literară a unor fragmente din romanul „Don Quijote" al marelui scriitor spaniol Miguel de Cervantes, insistând, în primul rând, asupra decodificării şi redării sensului respectivelor pasaje sau cuvinte şi mai puţin asupra formei literare în care acestea au fost redate de către traductorii nominalizaţi.

O eventuală analiză a unor traduceri din opera dramatică sau poetică a marilor scriitori ai literaturii universale ar putea scoate în evidenţă şi alte aspecte şi particularităţi ce ţin de arta şi tehnica traducerii literare examinate de asemenea prin prisma triadei coşeriene.

Referinţe bibliografice

Cervantes, Miguel de. *El ingenioso hidalgo Don Quijote de la Mancha,* La Habana: Instituto Cubano del Libro, 1972.

---. *Don Quijote de la Mancha*. Traducere din spaniolă de Sorin Mărculescu, vol. I-II, Bucureşti: Editura Paralela 45, 2004.

Coşeriu, Eugen. *Prelegeri şi conferinţe,* Iaşi: Institutul de Filologie Română „A.Philipide", 1994.

---. *Determinación y entorno. Dos problemas de una lingüística del hablar.* „Romanisches Jarbuch", VII, 1955-1956.

Llanos-Riesgo, Ester, Ion, Dumbrăveanu et alt. *Miguel de Cervantes Saavedra,* Chişinău: Cartea Moldovenrească, 1966 (în grafie chirilică).